

Шевців Г.М.,

аспірант,

Дрогобицький державний

педагогічний університет ім. І. Франка

“Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” Томаса Манна як пародія на велику автобіографію

Одним із багатьох ще не до кінця вивчених запитань світової гетеани є питання рецепції “Поезії і правди” Гете у європейських літературах. Практика дослідницької роботи доводить, що зараз уже є всі підстави говорити про рецепцію цього відомого твору Гете і на інших континентах, зокрема азіяському [3, 120-125]. Питання рецепції “Поезії і правди” Гете в німецькомовному просторі оглядово аналізується в монографії німецької дослідниці М. Вагнер-Егельгааф [15], однак деякі із значущих у цьому контексті німецькомовних творів, як наприклад, “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” (“Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull”) Т. Манна (1875-1955) залишаються поза увагою автора. Дослідженню рецепції автобіографії Гете в слов’янських літературах присвячена наша окрема розвідка [2, 52-61], висновком якої є теза не про рецепцію “Поезії і правди” у прямому сенсі цього слова, а лише про відлуння автобіографії Гете в творчості відомих українських та російських письменників, що представлене численними згадками про цей твір, цитуванням окремих його уривків, окремими порівняннями реальних осіб з персонажами гетевської автобіографії. Стосовно української літератури підкреслимо повторювану думку про нехарактерність для неї великих автобіографій [4, 130], що, відповідно, суттєво звужує можливості впливу на українську літературу канонічних автобіографічних зразків світової літератури (“Сповідь” Августина, “Сповідь” Руссо).

Темою статті є дослідження специфіки рецепції та пародіювання автобіографії Гете в романі Т. Манна “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля”. Предметом дослідження нашої розвідки є тексти автобіографії Гете та згаданого роману Т. Манна. Головним завданням нашої розвідки є визначення на основі компаративістичного аналізу текстів згаданих творів специфіки пародійно-іронічного наслідування Т. Манном стилю пізнього Гете, зокрема стилю його “Поезії і правди”.

Повертаючись до нашої теми, підкреслимо, що роман Т. Манна “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” є особливим штрихом рецепції “Поезії і правди” у німецькій літературі. Робота над цим твором була розпочата автором ще в 1909 році, але з 1911 року в ній настає довга перерва. Лише у 1950 році розпочинається так звана друга фаза роботи над цим твором.

У 1954 році була завершена, за задумом автора, перша частина мемуарів (саме таку підназву має цей роман), але на цьому робота над цим романом була перервана, задумане його продовження Т. Манн викласти на папері вже не встиг.

Наш інтерес до цього роману, який автор визначив як пародію на роман про виховання (*Bildungsroman*), викликаний уривком з листа Т. Манна від 3. 08. 1915 року до відомого австрійського філолога, палкого поціновувача та критика його творчості Пауля Аманна, у якому сам автор представляє свій роман як карикатуру на велику автобіографію, більше того, як пародію на гетевську “Поезію і правду”, однак із невеликою заувагою, що ця пародія попри все є позитивною [13]. Ця екстравагантна пародія переводить автобіографічну та аристократичну сповідь в дусі Гете у сферу гумору та криміналістики. Підкреслимо, що роман “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” може бути трактований і як пародія на “Сповідь” Святого Августина, і на “Сповідь” Ж.-Ж. Руссо. Відомий російський гетезнавець М.М. Вільмонт проводить паралелі між цим романом та “Мемуарами” Казанови, головних героїв яких поєднують відвертість та знання “законів кохання”, гаряче переконання у винятковості своєї особистості [7, 12-13]. Виходячи з цього, можемо говорити про маннівську пародію не лише як про пародію конкретного тексту, але як і про родову пародію, що передбачає не лише знання окремого взятого тексту, але й знання особливостей традиції відповідного жанру. По-своєму оригінально цей роман приєднується до традиції автобіографічної літератури, стиль якої, великою мірою, задається гетевською “Поезією і правдою”. Особливість його функціонування в культурному просторі полягає ще в тому, що він одночасно і заперечує автобіографічну традицію, і йде в її руслі.

Наголосимо, що в даному випадку йдеться саме про пародію, що, як відомо, не виходить за рамки поетики, у межах якої вона себе реалізує. Теорія літературної пародії представлена в роботах О.М. Фрейденберг [10, 490-497], М.М. Бахтіна [5, 7-300], Ю.Н. Тинянова [8, 198-226; 9, 284-309] та інших дослідників. За класичним визначенням пародії вона представлена як наслідування, при якому велична форма наповнюється нікчемним змістом. Це імітація високого, здійснювана через невідповідність змісту та форми, перекривляння, переведення з трагічного в комічне [10, 490]. Близькість пародії та стилізації, одним із спільних моментів яких є подвійне життя, не означають їхньої ідентичності. Необхідною умовою існування пародії є зміщення двох планів: плану твору та пародійованого плану. Однак комічно мотивована чи підкреслена стилізація переходить в пародію [8, 199]. Сучасна теорія пародії вибудована на двох рівнях її класифікації. У виділеному за принципом розмежування пародії як самоцілі та пародійного використання двохголосого слова М.М. Бахтіним першому рівні, диференціюються так звана “пародія зі всіма її відтінками” та інші словесно-пародійні форми, до яких відносять пародійну розповідь, пародійну розповідь від першої особи (*Ich-Erzählung*), передачу чужого слова із зміною акценту. Другий рівень цієї

класифікації пов'язаний з якістю відношення змістовно-формальних компонентів та передбачає розгалуження пародії на власне пародію, бурлеск і трагестію. Пародіювати можна чужий стиль як стиль і як чужу соціально-типову чи індивідуально характерологічну манеру бачити, думати, говорити. Пародійованими можуть бути лише поверхневі словесні форми та глибинні принципи чужого слова [5, 216-217]. Літературній пародії, яка завжди виступає художнім відображенням літературних явищ, властива двоплановість, що дає можливість говорити про пародію як про комічне наслідування конкретного об'єкта та як про самостійний художній твір.

Узагальнюючи основні енциклопедичні визначення пародії [6, 604-607; 1, 398-400], наголосимо, що пародія лише комічно переформовує закони побудови конкретного твору, не торкаючись при цьому закладеної в ньому концепції дійсності. Пародія використовує жанрову семантику, систему жанрових корелятивів, парадигматику способів їх створення через призму власних прийомів. На відміну від стилізації, пародія відтворює чужий стиль, піддаючи його дискредитуванню та комічному розвінчуванню. При цьому особливості оригіналу гіперболізуються, доводяться до абсурду. У цьому контексті вважаємо за доцільне навести уривок із однієї з робіт відомого російського гетезнавця М.М. Вільмонта: “Правда, и в “Признаниях авантюриста Феликса Крулля” искусно воссоздаются стиль и слог минувшей литературной эпохи, а именно, размеренный, осторожно взвешивающий “предмет обсуждения” язык воспитательных романов Гете (“Ученических годов” и “Годов странствий Вильгельма Мейстера”, “Поэзии и правды”). Но здесь вся соль пародии – в употреблении этой мудро-рассудительной немецкой прозы наглым авантюристом, дерзающим говорить о своем “созревании” с возмутительно-самоупоенным почтением к своей особе” [7, 13]. У німецькому літературознавстві підкреслюється відгомін гетевської автобіографії та роману про виховання вже у “Королівській величності” Т. Манна (1909) [16, 153].

Т. Манн піднімається набагато вище від простого пародіювання чи буквального наслідування окремих епізодів “Поєзії і правди”. Всю свою увагу письменник зосереджує, насамперед, на стилі пізнього Гете. Вдумливе прочитання текстів обидвох творів дає багато важливого матеріалу для дослідження формальних аспектів розповіді, мови, самої організації роману. Отже для сповіді (Geständnisse) свого головного героя (таке формулювання зустрічаємо найчастіше на сторінках роману поряд із автобіографією, своєю біографією, розповіддю про своє життя, хронікою дитинства та перших юнацьких років), Т. Манн вибирає саме форму роману, яка в даному випадку є фрагментарною та одночасно сильною, що сприяє розгортанню фіктивної автобіографії. Особливо наголошуємо важливість атрибуту “фіктивної”, оскільки за визначеними французьким літературознавцем Ф. Леженом критеріями автобіографії [15, 5-6], тут відсутнє укладання з читачем так званого “автобіографічного пакту”, найперший і найпростіший вияв якого

полягає у співпадінні імен автора та головного героя (у нашому випадку маємо два різних імені: Томас Манн – Фелікс Крулль).

При відсутності згаданої ідентичності можемо говорити про фіктивного я-розповідача. Однак події презентуються автором як ним самим пережиті та розглядаються ним із часової дистанції, яка в даному випадку виявляється дуже незначною (розповідачу на час розповіді минуло лише сорок років). Описуючи пережите, розповідач торкається лише тих епізодів, які виявилися значущими в його житті. Отже, тут, як і в справжній автобіографії, спрацьовує принцип вибірковості подій і фактів реального життя, який здійснюється на розсуд тільки самого автобіографа. Як і в “Поезії і правді”, у романі Т. Манна наявна присутність читача, прямі та непрямі звернення до якого (останні частіше) неодноразово зустрічаємо в тексті твору. Саме сподівання на підтримку читача, за словам автора, неабияк сприяло створенню цього роману [7, 77]. У цьому контексті головний герой засвідчує свою наполегливість і благородну справедливість, які іронічно стилізують його зізнання під “Поезію і правду”. Як і в автобіографії Гете, самозакоханість головного героя, впевненість у його вибраності, відчуття приналежності до осіб вищого рангу до останнього рядка роману Т. Манна залишаються без жодного сліду самокритики. Фелікс Крулль неодноразово підкреслює, що він створений з благородного матеріалу. Вже на перших сторінках роману головний герой підкреслює свою віру у власне щастя та висловлює переконання в тому, що він улюбленець богів [7, 36]. Звернімо увагу, не просто улюбленець Бога, а як в “Новому Парісі” Гете – богів (*Liebling der Götter*) [12, 69]. Чітко маркованими в обидвох випадках виявляється момент переходу від дитинства до юності (розрив з Гретхен у Гете та смерть батька у Фелікса Крулля). Обидва головні герої з допомогою старих фото ще більше переконуються у своїй вибраності та особливості. Зізнання Фелікса Крулля про задоволення від розглядання ним фотографій предків, різних старовинних медальйонів та силуетів з метою пошуку в обличчях пращурів рис, що підготували виникнення його особи [7, 82-83] виступають пародією на спогад Гете про переглядання ним у дитячому віці старих портретів з метою пошуку в них успадкованих рис [12, 77-78].

Повертаючись до стилю Т. Манна, констатуємо особливу його вишуканість та розгорнутість, якій сприяють використовувані у тексті твору складні граматичні конструкції у стилі Гете. Дидактичні роздуми Фелікса Крулля та його судження про освіту нагадують собою стиль подібних роздумів Гете. Як висловлюється сам головний герой, йому багато зусиль треба було докласти, щоб надати автобіографії найкращого белетристичного вираження [7, 99]. Однак вже така надто інтелігентна форма вираження розвінчує головного героя як авантюриста. Під пародіювання попадає гетевський класицизм, особливий вибір слів, застарілі словосполучення і т.д. Т. Манн жодного разу в цьому романі не згадує імені Гете, але час від часу вказує на нього, як наприклад, на початку першої глави: “Я родився в Прирейнской области, в благословенном краю, где мягок не только климат, но

и рельеф местности не знает резких переходов, в краю густонаселенном, обильном веселыми городами и деревушками и едва ли не самом очаровательном на земле. Здесь, в сиянье полуденного солнца, защищенными рейнскими горами от суровых ветров, цветут и зеленеют селенья, при одном имени которых радостно бьется сердце бражника: Рауэнталь, Иоганнисберг, Рюдесгейм; здесь же приютился и почтенный городок, где за несколько лет до славного основания Германской империи я впервые увидел свет” [7, 32].

Стилістика процитованого вище уривку чітко ілюструє пародіювання стилю пізнього Гете: численні прикметники та прислівники, заміна прикметникового визначення іменником, що виражає ту ж якість, влучні метафори, підрядні речення. Яскраво виражене перебільшення стилістичних засобів у одному невеличкому уривку натякає на деяку штучність розповіді, її недостовірність. Як підкреслює німецький дослідник Г. Віслінг, імітація гетевського стилю є інсценованим Т. Манном мавпуванням (*Nachaffärei*). Однак для самого Т. Манна це є новий, вищий рівень його імітації Гете, у якій чітко виділяються три окремі сфери: стилістична, тематична, композиційна [16, 171]. Г. Віслінг, на підтвердження пародійного характеру цього уривку, цитує висловлювання самого Т. Манна, який голос автора цих рядків, що розсипається тирадами вишуканих письменницьких зворотів, які виглядають старомодними та наївними до сміхотворності, називає задоволенням, грою та видумкою [16, 173]. Виважений стиль і спосіб класичного споглядання гетевської автобіографії під пером Т. Манна перетворюється у “спотворену” класику. Особливим акцентуванням внутрішніх, вроджених задатків під пародію попадає гетевська думка про те, що розвиток і долю людини визначають внутрішні задатки та зовнішні умови. Тим самим іронізується класична гетевська ідея про гармонійний розвиток особистості. Ще один стилістичний нюанс знаходимо в описі Т. Манном португальської кориди. В канву розповіді, що подається в минулому часі (*Imperfekt*), вплетені невеличкі пасажі в теперішньому часі (*Präsens*). Цей прийом неодноразово використовує Гете в “Поезії і правді”, при описі різних подій. Однак у Т. Манна цьому факту, на відміну від Гете, знаходимо чітке пояснення: “...я перешел здесь на настоящее время, потому что опять, словно воочию, вижу все это.....” [7, 358].

Час від часу в тексті “Зізнань авантюриста Фелікса Крулля” на читача чекають вже знайомі йому з “Поезії і правди” моменти: місцем проживання головного героя після смерті його батька обирається саме Франкфурт на Майні, неодноразово підкреслюється тяга Фелікса Крулля до переодягання. Головний герой вільно спілкується декількома мовами: німецькою, французькою, англійською, італійською. І Гете, і Фелікс Круль покидають Франкфурт у день святого Михаїла, причому байдуже, не збираючись до нього повертатися. Вартий уваги, на наш погляд, кумедний спогад про дитячі забавляння Фелікса роллю кайзера [7, 36-37]. Особливо підігрування близьких пустошам дитини може бути трактованим є пародія на невисловлені відчуття молодого Гете при спостереганні за коронуванням Йосифа II. Розгорнуті

ботанічні та зоологічні екскурси, вкладені в уста професора Кукука, є вираженням різносторонності його інтересів, як у Гете, який, як відомо, серед інших галузей знань, дуже цікавився ботанікою та зоологією та вважав себе в даних науках неабияким знавцем. Особливо підкреслимо той факт, що Т. Манн у цьому романі, на відміну від інших авторів, не піддається спокусі пародіювання широко відомого початку гетевської автобіографії “Die Konstellation war glücklich...” (“Розташування зір було щасливим...” – тут і надалі переклад з німецької мій, Г.Ш.) [12, 13]. Однак у 1936 році при написанні своєї власної автобіографії він повертається до астрологічних мотивів, як і Гете, прив’язуючи свою появу на світ до дванадцятої години: “Ich bin geboren am Sonntag den 6. Juni 1875 mittags zwölf Uhr. Der Planetenzustand war günstig, wie Adepten der Astrologie mir später oft versicherten, indem sie mir auf Grund meines Horoskops ein langes und glückliches Leben sowie einen sanften Tod verhießen” (“Я народився в неділю 6 червня 1875 року в полудень, о дванадцятій годині. Розташування планет було сприятливим, як пізніше часто запевняли мене адепти астрології, передбачаючи мені, на основі мого гороскопу, довге та щасливе життя, як і легку смерть”) [11, 1].

“Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” Т. Манна є демонстрацією внутрішнього світу письменника та його ставлення до літературної традиції. Обраний Т. Манном спосіб пародіювання Гете є насамперед пародією на стилізацію Гете своєї особистості, на підведення зображуваного до високоморальних рамок. Майже це саме робить Фелікс Крулля, наголошуючи: “В этих записях я, напротив, стремлюсь считать должную искренность с той сдержанной серьезностью, которую диктуют мораль и благоприличие” [7, 68]. “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля” – це особлива форма пародії та вищий ступінь імітації стилю “Поезії і правди” Гете. Пародійність Т. Манна побудована на ефекті “перебільшення”, яке надає специфіці стилю Гете комічного спрямування. Але разом із тим це гумористична пародія, яка за визначенням [6, 604], будучи не позбавленою критицизму, є в цілому дружньою по відношенню до оригіналу. Цей роман Т. Манна демонструє пародію на традицію роману про виховання. Підкреслимо, що в ньому не йдеться про виховання особистості. При змальованих у цьому романі різних змін головного героя, він залишається завжди однаковим. Зображені зміни можуть бути розглянуті як мутації його істинної суті.

Література

1. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова та ін.] – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 637 с.
2. Шевців Г. М. Рецепція Гете у слов’янських літературах / Г. М. Шевців // Літературознавчий збірник. – Вип. 23-24. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 52-61.
3. Шевців Г. М. „Поезія і правда“ Акутагави Рюноске або відлуння Гете в азійській культурі / Г. М. Шевців // Наукові записки Харківського

національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. Випуск 1 (53). Частина перша. – Харків : ППВ „Нове слово“, 2008. – С. 120-125

4.Цяпа А. Г. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру / А. Г. Цяпа // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. — № 26 — С. 129-132.

5.Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского // Собрание сочинений в семи томах. Т. 6. — М.: Русские словари. Языки славянской культуры, 2002. — С. 7-300.

6.Краткая литературная энциклопедия : В 9 томах [под ред. А. А. Суркова]. — М.: Советская энциклопедия. — 1962-1978. (Энциклопедии, Словари, Справочники).

-Т. 5. – 1968. – 975 с.

7.Манн Томас. Признания авантюриста Феликса Крулля. Первая часть воспоминаний / Томас Манн ; [пер. с нем. Н. Ман]. Под редакцией и с предисловием Н. Н. Вильмонта. – М. : Издательство иностранной литературы, 1966. – 373 с.

8.Тынянов Ю.Н. Достоевский и Гоголь (к теории пародии) // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: 1977, – С. 198-226;

9.Тынянов Ю.Н. О пародии // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: 1977, – С. – 284-309

10.Фрейденберг О.М. Происхождение пародии // Труды по знаковым системам. Сборник научных статей в честь М.М. Бахтина (к 75-летию со дня рождения) / Отв. ред. Ю. Лотман. Ученые записки Тартуского гос. ун-та; Вып. 308. Т. 6. – Тарту, 1973. – С. 490-497.

11.Heine Gert. Thomas Mann. Chronik / Gert Heine, Paul Schommer. – Frankfurt am Main. – Verlag Vittorio Klostermann, 2004. – 626 S.

12.Goethe Johann Wolfgang. Poetische Werke // Werke in 16 Bänden [2. Auflage]. Anmerkungen und Erläuterungen : Hans-Heinrich Reuter, Annemarie Noelle, Gerhardt Seidel. / Goethe Johann Wolfgang. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1967. – Band 13. – 1050 S.

Band 13 : Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. – 1967. – 1050 S.

13.Mann Thomas. Briefe an Paul Amann, 1915-1952 / Hrsg. von Herbert Wegener, Reihe: Veröffentlichungen der Stadtbibliothek Lübeck. – Verlag Max Schmidt-Römbild, 1959. – 134 S.

14.Mann Thomas. Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Der Memoiren erster Teil [Електронний ресурс] / Режим доступу до тексту: http://lrc-web.modlang.ohiou.edu/lrc/poetry/KATZ/Hilfen/Formen_des_Erzählens/Romananfang/Romananfänge_des_20_Jahrhunde/Thomas_Mann_Die_Bekenntnisse_/thomas_mann_die_bekenntnisse_.html

15.Wagner-Egelhaaf Martina. Autobiographie / Wagner-Egelhaaf Martina. – Stuttgart Weimar. – Verlag J.B. Metzler. – 2000. – 221 S.

16. Wysling Hans. Narzissismus und illusionäre Existenzform: zu den Bekenntnissen des Hochstaplers Felix Krull / Wysling Hans. – Frankfurt am Main. – Verlag Vittorio Klostermann, 1995. – 584 S.

Анотація

Статтю присвячено розгляду рецепції та відображення “Поезії і правди” Й.-В. Гете в романі Т. Манна “Зізнання авантюриста Фелікса Крулля”. Представлена розвідка продовжує ряд наукових досліджень, присвячених вивченню особливостей рецепції автобіографії Й.-В. Гете, зокрема в німецькомовному літературному просторі. При дослідженні особливостей наявного в аналізованому нами романі пародійного наслідування Й.-В. Гете основна увага зосереджується автором на його стилістичному та тематичному рівнях.

Ключові слова: автобіографія, автор, епізод, наслідування, пародія, рецепція, стиль.

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению рецепции и отражения “Поэзии и правды” Й.-В. Гете в романе Т. Манна “Признания авантюриста Феликса Крулля”. Представленная статья продолжает ряд научных исследований, посвященных изучению особенностей рецепции автобиографии Й.-В. Гете в частности в немецкоязычном литературном пространстве. При изучении особенностей имеющих в анализированном нами романе пародийного подражания Й.-В. Гете основное внимание автор сосредотачивает на его стилистическом и тематическом уровнях.

Ключевые слова: автобиография, автор, эпизод, пародия, подражание, рецепция, стиль.

Summary

The article focuses on the reception of Goethe’s “Poetry and Truth” and its reflection in T. Mann’s novel “The Confession of adventurer Felix Crool”. The given article extends the series of scientific investigations that deal with the peculiarities of Goethe’s reception in German literature. Studying the parody imitation peculiarities of Goethe in the analysed novel, the main attention is paid to the stylistic and theme levels.

Key words: autobiography, author, episode, imitation, parody, reception, style.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевців Галина Михайлівна

Науковий ступінь

Посада: Аспірант кафедри романських мов і компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

М. Дрогобич, вул. Леся Курбаса, 2 тел. (03244)24322.

Домашня адреса: м. Дрогобич, вул. Грушевського, 170, кв. 58.

тел. (03244)32942

електронна адреса: ShaR_@bigmir.net.